

Палагнюк О.В.

Соціально-психологічні чинники формування соціальної відповідальності особистості: теоретико-методичні аспекти

Палагнюк Ольга Василівна, асистент

кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці, Україна

Анотація. У статті на основі емпіричного і теоретичного аналізу визначено психосоціальні чинники формування соціальної відповідальності особистості. Досліджено соціально-психологічні особливості соціального утримання (соціально-економічної залежності), притаманного студентській молоді, що переживає кризу. Розглянуто християнські релігійні соціально орієнтовані настановлення в контексті досліджуваної проблеми.

Ключові слова. Соціальна відповідальність особистості, соціально-психологічна зрілість особистості, особистісна криза, соціально-економічна залежність, соціальне утримання

Вступ. Епоха постмодернізму, у якій живе в тому числі і українське суспільство, поставила людину перед складною проблемою вибору. Хоча і без того процес так званої трансформації сучасного суспільства, який відбувається у нашій країні, фактично визнано на науковому рівні системною кризою, яка супроводжується релятивізацією особистісних та суспільних цінностей, споживацтвом, кризою ідентичності, морально-етичною дезінтеграцією, духовним хаосом і занепадом на різних рівнях української культури, політики, економіки та іншими суспільними патологіями. Значною мірою вихід із цього стану залежить від того, наскільки людина здатна свідомо брати на себе відповідальність за здійснювані нею вчинки у тому життєвому просторі, який твориться, насамперед, її особистими взаємодіями.

Саме тому актуальними для наукових пошуків і особистісних рефлексій виступають питання: що служить підґрунтям комплексної системної кризи українського суспільства? Що є причиною безвідповідальності, аморальності, починаючи від простої людини і до вищих ешелонів нашої політико-бізнесової "еліти", від якої залежить прийняття рішень: від дрібних і формальних, до доленосних, які визначають стратегію розвитку держави? Що спричинило особистісну і суспільну незрілість? Ці складні, фундаментальні питання стосуються кожного громадянина України, а відповідь на них виступає критерієм оцінки рівня соціальної відповідальності особистості.

При тому, одним з головних показників розвитку суверенної, незалежної, демократичної, правової і соціальної держави є турбота про своє майбутнє, своє молоде покоління. На сьогодні, незважаючи на значне розширення можливостей для власного самовизначення та індивідуального розвитку, українська молодь як була, так і залишається найбільш вразливою, незахищеною частиною суспільства. У сучасній молоді, попри зростання потреби в самоствердженні, самовизначенні, самореалізації, спостерігається явище поступової примітивізації свідомості та самосвідомості. Внаслідок цього – часті прояви духовної спустошеності, егоїзму, інфантилізму, які призводять до деформації нормативно-ціннісної сфери юнаків і потребують пильної уваги фахівців. В період початку власного дорослого свідомого життя або професійної діяльності або побудови сімейних стосунків з партнером тощо, перед молодою людиною постає задача максимально творчо підійти до розв'язання цих питань.

Кожна молода людина у цей момент повинна свідомо взяти відповідальність за власне життя й ставитися до цього процесу максимально ефективно і творчо. Саме таке ставлення до побудови майбутнього буде показником психосоціальної зрілості особистості і основою її життєтворчості. А тому і її найвагомішим внеском у перетворення соціальної реальності взагалі.

Отож, **метою** даної статті виступає вивчення теоретично-методичних аспектів соціально-психологічних чинників формування соціальної відповідальності особистості.

Короткий огляд публікацій з теми. Дослідження життєвого шляху особистості особливо актуалізується в контексті переживання суспільством кризи в тій чи іншій сфері, а тим більше у визначальних сферах його життєдіяльності. Наразі, у науковому дискурсі актуалізується ціла низка досліджень, пов'язаних із системною кризою в українському соціокультурному середовищі. Хоча, як доводять наукові дані, криза стала актуальною проблемою не тільки для України. Це у свою чергу потребує ґрунтовного наукового вивчення цілого комплексу нагальних проблем, особливо в контексті соціальної психології та на міждисциплінарному рівні. Зокрема, такий підхід потребує інтеграції психологічного, соціально-психологічного і, навіть, соціологічного осмислення особливостей особистісного життєтворення у мінливому соціальному просторі.

Соціально-психологічні аспекти взаємозв'язку особистості і суспільства вивчали О. Воропач, Т. Кікінеджи, М.І. Савіна, М.М. Слюсаревський, Т.М. Дзюба, Т.М. Титаренко, Б.П. Лазоренко, О.Ф. Редько, В.М. Половець, В.І. Шебанова, Л.М. Гриджовець, О.А. Донченко, В.О. Татенко, В.О. Васютинський, І.В. Жадан, О. Злобіна та ін. Різні аспекти особистісної зрілості стали предметом вивчення як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, серед них: Л. Лепіхова, К. Новікова, О. Злобіна, О.В. Петрунько, О.Ю. Пурло, І. Прокопчук, В.Д. Шульга, М.М. Острячко, О. Роман, С.В. Баранова, О. Шилова, Б. Ананьєв, Л. Анциферова, М. Боришевський, І. Булах, Ю. Гільбух, Г. Дьоміна, Е. Еріксон, Д. Леонтєв, Л. Овсянецька, Г. Олпорт, Ф. Перлз, Л. Потапчук, А. Реан, Т. Титаренко, О. Темрук, О. Штепа, П. Якобсон. Майже кожний психологічний науковий напрям має власне бачення акмеологічних особливостей прояву зрілості особистості, що й збагачує цей багатозаровий і різноплановий феномен.

Разом з тим, Н. Бордовська і А. Реан виокремили чотири основні, базові складові особистісної зрілості,

серед яких і відповідальність. Досліджуючи диспозиційну модель особистісної зрілості, О.С. Штепа також виокремила відповідальність як одну з п'яти її сутнісних характеристик. Узагальнення досліджень зарубіжних психологів щодо формування соціальної відповідальності як властивості соціально зрілої особистості (Е. Фромм, К. Юнг, Е. Нойман, В. Франкл, К. Роджерс, А. Маслоу, Ф. Перлз, Ж. Піаже, Л. Колберг) дозволяють стверджувати, що відповідальність є властивістю розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана із свободою вибору людини та є вирішальною у її самореалізації й самоактуалізації. Соціальну відповідальність вважають психологічною ознакою соціально відповідальної особистості (К.А. Альбуханової-Славської, Г. Костюк, М. Боришевський, Л. Колберг, Ж. Піаже, І. Бех, М.В. Савчин, В.П. Примак, О.Ю. Пурло, С.В. Баранова, О. Шилова, Г. Андрусів, О. Гуменюк та ін.).

Результати наукових пошуків М. Слюсаревського, Т. Гурлевої, О. Злобіної та низки інших вчених показали, що у нашому суспільстві має місце низький рівень сформованості соціальної відповідальності. Аналіз емпіричних досліджень доводить, що феномен "соціального утримання", ще маловивчений у межах соціальної психології в Україні, але притаманний студентській молоді, і потребує ґрунтовного аналізу (Г. Рідер, Г. Пітерс, М. Левицька, Є. Балабанова, С. Грабовська, О. Левкова, М. Кліманська, О. Роман, О. Злобіна). Саме соціально-економічна залежність (соціальне утримання) супроводжує переживання кризи студентською молоддю в Україні. Науковці, серед яких: Л.І. Анциферова, Г.С. Абрамова, Б.Г. Ананьєв, Н.А. Бахтадзе, Л.С. Віготський, Е. Еріксон, А. Грюн, П.П. Горностай, Д.І. Іванова, Н.М. Когутяк, І. Малкіна-Пих, Т.М. Титаренко, А. Маслоу, К. Хорні, З. Фройд, І. Ялом, В. Прежина, Р.Г. Де Грейс, Ю. Макселон, Дж.М. Месік, Д.С. Ангелера, Ф. Глуд досліджували різні аспекти людських криз.

Таким чином, аналіз теоретичних джерел та емпіричних даних щодо дослідження проблеми взаємозв'язку особистісних та суспільних характеристик, психосоціальної зрілості особистості, ролі соціальної відповідальності у її формуванні та особливостей переживання кризового стану на різних рівнях знайшли досить ґрунтовне відображення у науковому дискурсі. Проте особливою практичною і теоретичною актуальністю відзначається на даному етапі проблема ґрунтовного вивчення чинників формування соціальної відповідальності особистості, визначення моделі формування вищого її рівня (творчого) для виокремлення шляхів і способів виходу з кризи, особистісної й соціальної, яка має місце в нашому суспільстві.

Матеріали і методи. Варто зазначити, що потреба і можливість узагальнити чинники формування соціальної відповідальності особистості актуалізувались у результаті ґрунтовного аналізу теоретичних джерел щодо досліджуваної проблеми, а саме: християнської релігійні настановлення як чинник формування соціальної відповідальності особистості. А також на основі результатів емпіричного дослідження – моделі формування соціальної відповідальності студентської молоді та соціально-психологічної моделі взаємозв'язку між соціальною відповідальністю і християнськими релігійними настановленнями студентської молоді, що було

передбачено завданнями емпіричного етапу нашого дослідження. Теоретико-емпіричне вивчення проводилось у 2007-2012 роках. У ньому були задіяні 214 студентів різних років навчання віком 17 – 22 роки, які проживають і навчаються у різних містах України (Київ, Івано-Франківськ, Севастополь).

Загалом, емпіричне вивчення вказаної наукової проблеми охоплювало кілька етапів: визначення рівнів сформованості соціальної відповідальності (СВ) та християнських релігійних настановлень (ХРН) студентів (анкетування); аналіз кореляційних зв'язків між СВ та ХРН студентської молоді (кореляційний аналіз); визначення сутнісних характеристик взаємозв'язку між СВ і ХРН молоді (факторний аналіз); характеристика відмінностей особливостей взаємозв'язку СВ і ХРН у різних групах молоді залежно від різних соціально-демографічних характеристик (метод двовимірного аналізу з реалізацією тесту χ^2 (кростабуляції), ANOVA); визначення моделі формування соціальної відповідальності студентської молоді та соціально-психологічної моделі взаємозв'язку між СВ і ХРН.

Так, теоретичний аналіз дозволив визначити, що соціальна відповідальність особистості – це цілісна якість цілісної особистості, в якій інтегровані духовні, соціально-психологічні та психофізіологічні функції, що забезпечують розвиток особистості як суб'єкта відповідальної поведінки, який реалізує необхідне й інтенційне, і пов'язаний з усвідомленням особистістю своєї відповідальності за свою самореалізацію в суспільному житті. При тому, доцільно виокремити два рівні її сформованості: відповідальність-підпорядкування (мотивом якої виступає страх або очікування винагороди: матеріальної, моральної, соціальної тощо) та відповідальність-свобода або творча відповідальність (пов'язана насамперед із розумінням людиною своєї ролі в світі і суспільному житті, готовність до самореалізації в творчій, продуктивній діяльності, готовність взяти на себе відповідальність за свої вчинки – життєреалізування, життєтворчість).

Як свідчать отримані емпіричні дані, студентська молодь поділилась на дві групи, за рівнем сформованості СВ: група зі сформованою СВ і група з несформованою СВ відповідно. При тому, переважаючий більшість респондентів притаманна модель формування соціальної відповідальності студентської молоді як соціально-психологічний феномен, яка фактично сформувалася як модель формування соціального утримання (соціально-економічної залежності). У її структурі виділяється стійкий набір домінуючих механізмів, що забезпечують цілісність, послідовність і системність виявленого явища. Ця модель активується психосоціальними механізмами, серед яких було визначено: показовий альтруїзм, соціальний паразитизм, егоїстичне самовиправдання, механізм соціокультурного "приєднання". Як свідчать отримані результати: на високому рівні статистичної значущості соціальне утримання більше притаманне хлопцям і з віком посилюється; на рівні тенденції - показовий альтруїзм як захисний механізм споживацтва більше проявляється також у хлопців; актуалізується схильність студентів до залежності від зовнішніх факторів: людей, що її оточують, держави, інших соціальних інституцій чи подій, які "повинні" відбуватися певним

чином, що свідчить про пасивну, споживацьку життєву стратегію, нездатність на вчинок. Крім того, як свідчать результати кореляційного та факторного аналізу, на активацію виявленої моделі значною мірою впливають авторитарні настановлення. Однак, зрозуміло, що описані результати потребують подальшого дослідження в межах соціально-психологічної науки.

Окрім того, варто вказати, що виявлена соціально-психологічна модель взаємозв'язку між соціальною відповідальністю і християнськими релігійними настановленнями студентської молоді дає підстави припустити, що студентська молодь, що складає близько 96,8%, переживає особистісну кризу, яка значною мірою пов'язана з релігійною сферою їхнього життя, але відображається на усіх інших життєвих сферах. І такий стан супроводжується переоцінкою цінностей, депресією, відчуттям вини. Молоді люди розгублені, не знають, як ставитись до власного вчинку, а тому часто обирають втечу, пасивність. Однак у контексті поставлених численних психосоціальних "діагнозів" таке явище може виявитись далеко не тимчасовим, до того ж пов'язане із загрозою громадянськості сучасної молоді, яка проявляється насамперед у чесному, відповідальному ставленні до самого себе, до реалізації своїх здібностей на благо як власне, так і суспільне.

Результати та їх обговорення. У науковому дискусії соціальне утриманство (соціально-економічну залежність) розглядають в ракурсі пасивних життєвих стратегій, за К.А. Альбухановою-Славською [1, с. 247]; оцінюють як негативну форму соціально-економічної адаптації, за Є. Балабановою [2]; вважають компенсатором, за М. Кліманською, яка стверджує, що людина, яка не відповідає за своє життя, яка є "при комусь", завжди почуватиметься впевненіше, спокійніше, ніж людина, яка цілковито відповідає за себе і, можливо, ще за когось [6]. До того ж, на думку М. Кліманської, саме така стратегія життя притаманна молоді, що вже пережила кризу ідентичності, яка характерна для цієї вікової категорії в умовах сучасного суспільства періоду трансформації, і визначила свою життєву позицію, що допомагає їй підтримувати душевну рівновагу.

І. Прокопчук, підсумовуючи розгляд життєвих стратегій студентів НАУ у 2009 році, зазначила, що чимало рис сучасного студентства, зокрема індивідуалізм, егоїзм, прагматизм, інструменталізм у досягненні власних цілей, аполітичність і громадська пасивність, споживацтво, недостатній розвиток творчого начала, завищені запити в професійно-трудої сфері й водночас девальвація цінностей професіоналізму, а також відчуження від праці, не є випадковими. Соціально-економічні, політичні, духовні процеси, що відбуваються останніми десятиріччями в сучасному українському суспільстві, позначилися на ціннісних змінах світогляду, поведінки, життєвих стратегій молоді. Автор вважає, що кризове суспільство активізує в масовій свідомості молоді цінності самозбереження задля елементарного виживання, виштовхуючи на периферію духовні орієнтири, цінності вищого гатунку, роблячи молодь заручником матеріальних аспектів буття. А це, своєю чергою, значною мірою співзвучне з висновками нашого дослідження.

Аналізуючи особистісні якості людей, схильних до прояву конформної поведінки, О. Роман виокремила

догматичність, стереотипність мислення, нечіткість думки й висловлювань. За результатами її досліджень, сфера мотивації та емоційних функцій конформної особи позначається недостатньою силою характеру, невмінням володіти собою у стресових ситуаціях. У сфері самосвідомості вони характеризуються певним комплексом неповноцінності, заниженою самооцінкою, а в стосунках з іншими людьми їм властива занепокоєність думкою інших людей про себе. Так, дослідження О. Роман довела, що приблизно 65 % опитуваних мають занижену самооцінку, високий рівень міжособистісної тривожності та середній рівень розвитку екстернального локус-контролю, тобто вони у житті схильні як взяти на себе відповідальність за свої вчинки та дії, так і покласти її на інших людей. Таким чином, не дивлячись на те, що сучасна молодь відзначається духом свободи, вона, тим не менше, схильна до прийняття залежних рішень.

М.М. Слюсаревський стверджує, що для молоді і середнього покоління на даному етапі, з однієї сторони, відкрилися перспективи більш вільного вибору варіантів життєздійснення на засадах вияву приватних ініціатив, особистої відповідальності за політичні, економічні, соціальні та життєві вибори, учать у створенні сучасних інформаційних технологій і користуванні ними. А з іншої, на ці покоління припав головний виклик долі – "бути чи не бути", який розкрив значний діапазон індивідуальних відмінностей у здатності до життєвої творчості та пристосування до змінних обставин, ступеня сформованих адаптаційних настановлень щодо визначення себе в новому суспільстві на засадах активізації особистісного потенціалу і відповідних суспільних цінностей. Поширенням і стабільно актуальним став вияв соціальної напруженості як психічний стан соціуму, що виникає у відповідь на екстремальні впливи, є надперсональним аналогом індивідуально-психологічних станів стресу, фрустрації, депресії, агресії. У масовій сукупності вони перетворюються у психічний стан цілісного суспільного організму і тяжіють до певної усередненості та деіндивідуалізованості [11, с. 172-176].

Дослідження, присвячені вивченню особливостей психосоціальних характеристик молоді юнацького віку на перший план висувають такі відомі психологічні новоутворення як сформованість особистісної ідентичності, особистісне, смисложиттєве самовизначення, ціннісні орієнтації, самосвідомість, інтернальність як рівень відповідальності і контролю за своєю поведінкою, а також такі новотворчі, індивідуальні феномени як формування соціального характеру, внутрішньої позиції, світоглядних характеристик, "понятійної теорії світу", образу світу, стилю життя, життєвих завдань і домагань, "життєвої стратегії", визначення смислу життя.

Погоджуючись із позицією В.Д.Шульги, варто зазначити, що лише з появою вищезазначених вікових новоутворень особистість стає здатною "зрозуміти суспільну значущість своїх учинків, прийнявши до уваги інтереси і потреби іншої людини" [8], "самостійно визначати шлях свого життя... свою справу, цікаву і важливу для всіх, в тому числі і для неї", що свідчить про наявність у останньої специфічного досвіду взаємодії з іншими у дискурсі "людина – світ" на

паритетних (діалогічних) засадах, тобто вчинкового досвіду соціальної взаємодії, і, власне, констатує внутрішню особистісну мотивацію до взаємодії зі "світом" у подібний спосіб і надалі.

Крім того, психологічну готовність до вчинку В.Д. Шульга трактує як специфічне соціально-психологічне новоутворення, що виникає в особистості внаслідок появи певного все більш усвідомлюваного досвіду автентичного співбуття з іншими в умовах суб'єктно-вчинкової взаємодії та інтегрує в собі ряд таких ознак, як: розвинена мотивація самоактуалізації, інтернальний локус контролю, значний духовно-творчий і морально-творчий потенціал, визнання самоцінності іншої людини, усвідомлення її унікального значення для власного життя і розвитку, орієнтація на "Я-ТИ-МИ режимну" систему стосунків, що знаходить вираження у відповідних ціннісних орієнтаціях, смислах і формах поведінки. Основою даного психологічного утворення є інтегративність як здатність до об'єднання в єдине ціле усіх особистісних показників розвитку суб'єктності та вчинковості особистості. До того ж формування вказаного новоутворення - завдання сучасної освітньої сфери, що згідно вимог часу повинна допомогти молоді сформувати в себе особливі метамотивацію і метавміння до самонавчання, самовиховання і саморозвитку в умовах відповідального спільного соціального життя [4].

За О. Штепою, особистісна зрілість у юнацькому віці виявляється у почутті дорослості, готовності до самостійного функціонування в дорослому світі, самовизначенні через переоцінку системи цінностей. У цей віковий період рівень сформованості психічної і соціальної зрілості є достатнім для того, щоб бути основою для вияву особистісної зрілості; показником цього, на нашу думку є самоусвідомлення особистості й творче ставлення до світу. Саме "творча відповідальність" за власне життя притаманна особистості, яка досягла певного, достатньо високого, акмеологічного рівня психічного розвитку. В якості основної риси цього розвитку виступає виникнення у неї здатності поводити себе незалежно від безпосередньо діючих на неї обставин (і навіть всупереч їм), керуючись при цьому власними, свідомо поставленими цілями через творчий пошук способів досягнення. Виникнення такої здатності зумовлює активний характер поведінки людини і робить її не рабом обставин, а господарем і над ними, і над самим собою.

Однак, виявлена в ході нашого дослідження особистісна криза, що має місце серед студентської молоді, спонукає до ґрунтовного дослідження її чинників і проявів, а також всебічної її оцінки з позиції вивчення суспільної кризи для пошуку шляхів та способів "позитивного" виходу з неї.

Як засвідчує аналіз наукових розвідок щодо сутності і проявів даного психологічного стану, криза оцінюється дослідниками принаймні із двох позицій: як стимул змінити особисте чи суспільне життя на краще, а також як шлях у протилежному напрямку. Дж.М. Месік, Д.С. Ангелера, Ф. Глуд, Ю. Макселон, аналізуючи особливості психологічних та релігійних криз, вказують на три основні їх фази (які виокремлюються і в межах нашого дослідження): активація захисних механізмів, зростання внутрішньої напруги, мобілізація всіх сил (яка виступає переломним момен-

том: позитивний вихід з кризи веде до відновлення єдності особистості, стійкості проти складних обставин, а в релігійній сфері – до якогось типу навернення; негативне розв'язання кризи призводить, окрім усього іншого, до патологічних психічних змін, поглиблених апатичні стани, пасивність, втечу) [15].

Нерозв'язана криза призводить до морального релятивізму, утвердження в аморальних ціннісних позиціях тощо [13, с. 289-293; 14]. Про таке "розв'язання" кризи веде мову Г. Лебон, називаючи її світоглядним конфліктом, спричиненим конфліктом між інтерналізованою у дитинстві батьківською світоглядною моделлю і новою ідеологією. Дана криза проявляється мінливістю моральних орієнтацій особистості, аж до повної відмови від попередніх норм. Мораль підкоряється "ефективності" пристосування до нових умов. "Безмежний егоїзм розвивається повсюдно. Кожний, врешті-решт, починає займатись самим собою. Совість стає уклінною, загальна мораль знижується і поступово затухає. Людина втрачає будь-яку владу над собою" [7, с. 136]. Саме таким конфліктом особистості, на думку І.І. Лановенко, детерміноване використання девіантних моделей поведінки серед молоді. Даний аналіз може виступати описом перспективи негативного виходу із кризової ситуації.

Натомість Т.М. Титаренко переконує, що соціальна незрілість впливає на моральні устої, здатність розрізняти добро і зло, зрозуміти, що є людяністю, а що ні. Автор також вказує, що в ускладнених умовах сьогодення дане явище супроводжується своєрідною регресією відповідальності, формуванням настановлень, пов'язаних з прагненням уникати покарання, або з конформними, егоїстичними міркуваннями. І тому така людина відмовляється від відповідальності за реалізацію своєї ролі в суспільстві [10, с. 7].

Однак автор, вивчаючи життєву кризу, розглядає її як тимчасову втрату повсякденної прогнозованості майбутнього, період трансформації життєвого світу, що стимулює руйнацію віджилих взаємин та вироблення нового ставлення до часу свого життя. Криза трактується тут як вагомий імпульс, що підштовхує людину до моделювання іншої, зміненої, відредагваної траєкторії саморозвитку, до реконструкції зв'язків між минулим, теперішнім і майбутнім, що істотно впливає на самопрогноз [11, с. 52-54].

Дослідження показали, що кризові ситуації спонукають до часом важких спроб зазирнути в майбутнє, але несподіваний, тотальний, руйнівний характер кризових світоперетворень нерідко позбавляє людину ресурсів для вчасного, зваженого і, відповідно, адекватного самопрогнозу. До неекстремального прогнозування слід віднести здатність особистості до життєвого вибору. Якщо людина вчасно не готова проаналізувати альтернативи і зробити вибір, що змінив би траєкторію її життєздійснення, будуть створені умови для виникнення позачергової кризи, оскільки саме криза спрацьовує як аварійна система, коли вчасно не відбувається покрокових прогнозованих перетворень життєвого світу особистості. Незаплановане майбутнє хаотично вривається в сьогодення, відразу стаючи невідворотним.

Таким чином, стає зрозумілим, що від того, як та чи інша людина реагує на несприятливі життєві об-

ставини, залежить наскільки гармонійно розвивається її індивідуальність, наскільки оптимально складається її стиль життя, формується почуття задоволеності собою, а також активізуються вияви суб'єктності у взаємодії "людина і соціальна ситуація".

Гридковець Л.М., досліджуючи вплив родинної детермінанти на подолання особистісних криз, вказала, що на здатність долати кризи впливає не тільки особистісний вибір людини, але і повнота усвідомлення нею даного вибору, що нерідко має свої витoki у неусвідомленому. А оскільки, людина істота соціальна, то первинною спільнотою для її соціалізації, активізації, розвитку виступає родина і саме родина вагомо впливає на проявлення та формування того ж таки несвідомого. Родинний фактор виступає в якості одного з базових складників розвитку особистості. Навіть в умовах виховання дитини у дитячому будинку в неї зберігається прагнення власної сім'ї, де були б присутніми тато й мама. Попри домінанту зовнішньої сімейної обумовленості, потужний вплив на формування особистості має фактор родового та колективного несвідомого, що проявляється і в якості сімейно-родової пам'яті та передається у якості неусвідомлених конструктів поведінки, які сформувалися під впливом як певних історичних та релігійних умов розвитку нації, так і кожного окремого роду та сім'ї в цьому ж таки соціокультурному середовищі.

Цікавою у цьому аспекті виступає і позиція О.А. Донченко щодо можливостей виходу із стану кризи. Зокрема, дослідниця стверджує: "Життєво необхідним для нормального розвитку особистості є виокремлення свого особистісного змісту із змісту об'єктивної, або колективної, психіки" [3, с. 206]. Крім того, аби стати сильною, людина в житті потребує обмежень, які приймаються добровільно і по совісті. До того ж в контексті фрактальної психології автор розглядає самузгодженість і реальну ідентифікацію суб'єкта в соціумі, які стають запорукою психічного здоров'я, ефективної самореалізації й життєспроможності в цілому. Тобто принцип самоузгодженості є найголовнішою умовою щастя (людина), ефективності (організація) або благополуччя (соціум) [5, с. 108].

Варто зазначити, що специфічною формою саморегуляції та самодетермінації поведінки зрілої особистості є духовність. На думку О.Д. Леонтьєва духовність є найвищим рівнем людської саморегуляції. Дії людини, обумовлені духовністю, завжди стають вчинком, тобто виходять за межі певної ситуації. Таку можливість виходу за межі ситуації дає уява, яка дозволяє знайти психологічний смисл, опору в людських цінностях, а не в ситуативних регуляторах. Поняття духовності співвідноситься з поведінкою, яка спрямовується не потребами, а цінностями особистості. Сьогодні духовний і культурний розвиток студентської молоді здійснюється в умовах ціннісного вакууму, коли в суспільстві тотально культивується користь та цинічний прагматизм. Публічне нехтування елементарними нормами моралі повністю деморалізує суспільство й у першу чергу – молодь.

В. Жуковський, аналізуючи роль релігійної духовності у формуванні особистісної та духовної зрілості, робить висновок, що виробити правильні національні, культурні, моральні, економічні, бізнесові та сімейні

орієнтири, які впливають на формування людини в Україні, немислимо без заглиблення у духовні джерела цих, похідних від духовного, орієнтирів. Кожна держава потребує високоморальних і духовно зрілих професіоналів у різних галузях, а не геніїв-злочинців, фахівців-збоченців, технічно грамотних, але морально і духовно бідних людей. Саме тому навчити учня, студента чи молодого спеціаліста глибин і тонкощів фаху – це друге завдання. А першим завданням є формування духовної зрілості фахівця тієї чи іншої галузі, який використовуватиме свій професіоналізм на благо людини і народу, а не на задоволення власного чи корпоративного егоїзму. Формування такого духовного стрижня немислимо без досвідного заглиблення у християнські основи життя і діяльності.

Разом з тим, на вирішальну роль релігійних цінностей для психосоціальної зрілості молоді вказали Д. Крок, М. Карватковська та ін. А О.В. Яремко і А.А. Вовк відзначають, що в молодіжному, зокрема у студентському середовищі втрачають значення моральні цінності, високі християнські ідеали. Натомість основними цілями життя стають комфорт і споживання.

Л.М. Гридковець зазначає, що християнська парадигма особистості є однією з найменш досліджених тем у психологічній науці, але саме вона визначає соціальність особи базовим компонентом людськості, що виступає в якості проекції божественного буття. Відповідно до християнського розуміння, людина є образом та подобою Бога. І саме образ Творця забезпечує індивідуальність як таку. М. Бердяєв у своїх працях наголошував, що істинна людяність є богоподібністю, божественним у людині. Відповідно до Східної традиції розуміння Бога, як трійчі особистісних іпостасей, що зливаються у божественному танці любові і є со-причасними одне одному, і із повноти любові запрошують кожен людську особистість до со-причасності.

В цілому, як доводить А. Оленська, людина стає сопричасником Трійці не лише як четвертий учасник повноти Любові, але як істота, що створена на Образ і Подобу Богу. Звідси, участь у Пресвятій Трійці дає людині розвиватись, пройти той життєвий шлях, завдяки якому вона переходить від свого початку, як образу Божого, до Його подоби, тобто до богоподібності. Звісно це нелегка дорога, однак, втроеність людини допоможе подолати всі труднощі і прийти до Бога. Якщо кожен християнин сам пам'ятатиме і нагадуватиме про це іншим, тоді троїчна парадигма повною мірою розкриється в суспільному житті кожного та всіх. Коло Любові переноситься на суспільне життя людини, яке вибудовується на ґрунті взаємовідносин із світом і соціумом. Звісно, троїчна модель життя християнина в суспільстві вимагає дійсно живої віри, яка підтверджує і підсилює зв'язок людини з Богом. Вимагає великого внутрішнього зусилля побачити дію Пресвятої Трійці не лише в її духовному житті, але й у буденному. Підсумовуючи, доцільно зазначити, що пізнати Трійцю повномірно і вичерпно складно, однак людина стає її учасником завдяки своєму християнському життю, повноті живої віри, любові до Бога, до себе і своїх ближніх.

О. Гуменюк відзначає, що важливою сприятливою умовою становлення громадянської відповідальності

молоді є наявність громадянського суспільства і демократичної держави. Крім того, громадянське суспільство, на відміну від політичних структур, керується у своїй поведінці та діяльності протилежно іншими мотивами, ніж представники держави. Серед цих мотивів, зокнайперше, вирізняються моральний, науковий і навіть релігійний. Громадянське суспільство уможливило таку життєдіяльність кожного громадянина, котра своїми цілями, змістом і формами організовує першій як суспільного повсякдення, так і будь-якої іншої міжсуб'єктної чи міжгрупової взаємодії. Примітно те, що громадянська самосвідомість студентської молоді фокусується навколо процесів усвідомлення "себе як носія громадянських цінностей та ставлення до себе як суб'єкта цих вартостей".

В.П.Примак, вивчаючи проблему формування громадянської відповідальності, що є значущим показником особистісної зрілості людини, обстоює позицію, що у час молодості вперше виявляється спроможність особи активно й свідомо брати участь у житті суспільства, обстоювати принципи громадянської взаємодії, самоусвідомлювати свою роль у соціумі. Це дає змогу інтерпретувати її "готовність до громадянської самореалізації як новоутворення даного вікового періоду", а також як уміння проявляти відповідальну поведінку. Зрозуміло, що тут важливе значення має як сім'я, так і процеси державницького, патріотично зорієнтованого навчання та виховання на складні форми самовдосконалення молодого покоління (розвиток самоактивності, громадянської свідомості та самосвідомості, формування обов'язку, ініціативи, внутрішньої свободи тощо).

Висновки. Підсумовуючи здійснений аналіз, варто зазначити, що вивчення життєвих стратегій сучасного студентства відзначається як теоретичною, так і прикладною актуальністю. Періодичне проведення подібних досліджень стало нагальною потребою, а їхні результати мають враховуватися під час організації навчального та виховного процесів у вузі, професійно-орієнтаційній роботі, виробленні молодіжної полі-

тики відповідними державними та громадськими інституціями. До того ж важливим для подальших досліджень виступає трактування особистісної кризи як своєрідного стимулу для особистості до моделювання іншої відредагрованої траєкторії саморозвитку, до реконструкції зв'язків з минулим, теперішнім і майбутнім. Як також, що людська суб'єктність активізується саме під час життєвих криз.

Отож, позитивний вихід з означеного стану може бути основою перетворення життєвого світу особистості у "висхідному" напрямку, що визнається низкою дослідників найвагомим внеском у перетворення соціальної реальності загалом. З іншої сторони, зміна соціальної ситуації зумовлює внутрішню перебудову особистості. Таким чином, процеси особистісного та соціального життєтворення є взаємообумовленими.

Як доводить проведений аналіз, самоздійснення – це зміни себе під впливом далекого і близького оточення. Під далеким оточенням мається на увазі соціокультурний і психосоціальний контекст з його традиціями, стереотипами, нормами. До близького оточення належать рідні, друзі, кохані, вороги, тобто всі позитивно і негативно значущі люди з їхніми впливами. До кола значущих людей можуть входити і взірці для наслідування, ідеали, що жили дуже давно, тобто інтерперсональний контекст. Разом з тим, вищезазначене можна назвати психосоціальним феноменом "поля". Іншим чинником впливу на особистість, на формування її психосоціальної зрілості, соціальної відповідальності виступає колективне несвідоме, соціетальна психіка, архетипна підкладка соціуму, трансцендентна метадуховність. Разом вони створюють можливість повернення соціального суб'єкта до самого себе, а відтак і до нормального життя. Таким чином, виокремлення чинників впливу на особистість, а тому і на формування соціальної відповідальності особистості виступає основою дослідження шляхів та способів формування останньої, особливо в контексті переживання життєвої кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альбуханова-Славская К. А. Стратегия жизни. – М., 1991.
2. Балабанова Е. С. Социально-экономическая зависимость и социальный паразитизм: стратегии «негативной адаптации» // Социологические исследования. – 1999. – №4. – С. 46–57.
3. Безрукава О. Дискурс відповідальності у творчості Еріха Фромма / О.Безрукава // Соціальна психологія. - № 3 (41). – 2010. – с. 101 – 111.
4. Шульга В. Суб'єктно-вчинковий вимір виховання особистості // Психологія і суспільство: український науково-економічний та соціально-психологічний часопис. – Вип. №2. - 2011. – с. 164-169.
5. Донченко О. А. Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. А. Донченко // Соціальна психологія. – 2011. – № 1 (45). – с. 3 - 14.
6. Кліманська М. Психологічні чинники соціального утримання // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2003. – Т. 5. – Ч. 5. – С. 152–156.
7. Лебон Г. Психология народов и мас. – СПб, - 1995.
8. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: Монографія. – Київ.: Міленіум, - 2008. – 216 с.
9. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
10. Титаренко Т.М. Я – знакомый и незнакомый. – К., 1991.
11. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості: [наук моногр.] / [Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, Л. А. Лепіхова та ін.] ; за наук. ред. Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. - Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. - 512 с.
12. Lewicka M. Psychologiczne mechanizmy zachowań rozszereżniowych // Od myśli i uczuć do decyzji i działań / Pod redakcją Dariusza Dolinskiego i Barbary Weigl. – Warszawa, 2001. – P. 111–127.
13. Makselon J. Psychologia dla teologów. – Kraków: PAT, 1995.
14. Psychologiczne korelaty religijności personalnej. Lublin, 1989, P. 50-68.
15. W.Prężyna. Kryzys religijny a cechy osobowości. "Roszniki Filozoficzne", 19 (1971), g. 4, P. 155-165.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Albukhanova-Slavskaia K.A. Діфе strategy. - M., 1991.
2. Balabanova E.S. Socio-economic dependence and social paratizim: the strategy of "negative adaptation" // Sociological studies. - 1999. - №4. - P. 46-57.
3. Bezrukava O. Discourse responsibility in the work of Erich Fromm / O. Bezrukova // Social Psychology. - № 3 (41). - 2010. - P. 101-111.
4. Shulha V. Subjective actional dimension of education of the individual act // Psychology and Society: Ukrainian scientific, economic and socio-psychological journal. - Vol. №2. - 2011. - P. 164-169.
5. Donchenko O. From integrity of psychological knowledge to the integrity outlook / O.A. Donchenko // Social Psychology. - 2011. - № 1 (45). - P. 3 - 14.
6. Klimanska M. Psychological factors of social dependency // Problems of general and educational psychology. Scientific Papers of the Institute of Psychology. GS Kostiuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. - K., 2003. - Vol 5 - Part 5 - P. 152-156.
7. Lebon H. Psychology and the peoples of the masses. - St. Petersburg - 1995.
8. Tatenko V.O. Social psychology of influence: Monograph. - Kyiv .: Millenium - 2008. - 216 p.
9. Tytarenko T.M. The life world of the individual, within and outside the ordinary. - K .: Lybed, 2003. - 376 p.
10. Tytarenko T.M. I - familiar and unrecognizable. - K., 1991.
11. How to build their own future: the vital task of personality: [Science monogram.] / [T.M. Titarenko, A.G. Zlobina, L.A. Lyepikhove et al.]; by science. ed. T. Titarenko; National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and lytic in psychology. - Bucharest: Imex-LTD, 2012. - 512 c.

Palahnyuk O. Social and psychological factors of formation of social responsibility of personality: theoretical and methodological aspects

Abstract. Based on empirical and theoretical analysis the psychosocial factors of formation of social responsibility of personality in the article are determined. The social and psychological peculiarities of the social dependency (socio-economic dependency) which is the characteristic of students in crisis are researched. The christian religious socially oriented instructions in the context of the studied problem are considered.

Keywords: *social responsibility of personality, social and psychological maturity of the individual, personal crisis, social -and economic dependence, social dependence*

Палагнюк О.В. Социально-психологические факторы формирования социальной ответственности личности: теоретико-методические аспекты

Аннотация. В статье на основе эмпирического и теоретического анализа определены психосоциальные факторы формирования социальной ответственности личности. Исследованы социально-психологические особенности социального иждивенчества (социально-экономической зависимости), присущего студенческой молодежи, переживающей кризис. Рассмотрены христианские религиозные социально ориентированные обучения в контексте исследуемой проблемы.

Ключевые слова: *Социальная ответственность личности, социально-психологическая зрелость личности, личностный кризис, социально-экономическая зависимость, социальное иждивенчество*